

Коваль Т. П.,

Хмельницький національний університет, м. Хмельницький

СИНКРЕТИЗМ ФІЛОСОФЕМ «СМІХ» І «ЩАСТЯ»

У статті висвітлено проблему синкретизму основних цінностей особистості: «щастя» та «сміх». Обґрунтовано функції інтелектуально-естетичного сміху у процесі усвідомлення людиною сенсу життя і особистого щастя. Проілюстровано модули смішного і комічного. Розроблено модель сміхоаналізу афористичних тез-сентенцій з теми дослідження.

Ключові слова: людина, сенс життя, щастя, воля, сміх, гумор, розум, дотепність, дух, духовність, сміхова культура, сміхологема, сміхоаналіз, філософема, безсмертя, воскресіння Духу.

В статье рассматривается проблема синкретизма основных ценностей личности: «счастье» и «смех». Обосновано функции интеллектуально-эстетического смеха в процессе осознания человеком смысла жизни и личного счастья. Проиллюстрированы модули смешного и комического. Разработана модель смехоанализа афористических тезис-сентенций по теме исследования.

Ключевые слова: человек, смысл жизни, счастье, воля, смех, юмор, ум, остроумие, дух, духовность, смеховая культура, смехологема, смехоанализ, философема, бессмертие, воскресение Духа.

In the article, the problem of syncretism of the main person values «happiness» and «laugh» are enlightened. Intellectual-esthetic laugh function in the process of realizing by a person of life meaning and personal happiness are substantiated. The model of fun and comical are showed. The model of laugh-analysis of aphoristically theses-sentences from the research topic is elaborated.

Key words: a human, life meaning, happiness, freedom, laugh, humor, wit, sharp wit, spirit, spirituality, laugh culture, laugh-unit, laugh-analysis, philosophical unit, immortality, resurrection of the spirit.

Судячи з древніх одкровенень, проблема поколінь, на жаль, вічна. Зіставимо діалог культур. XXXV ст. до н. е.: «Молоді люди неприборкані, без послуху і поваги до старших. Істину відкинули, звичаїв не визнають. Ніхто їх не розуміє, і вони не хочуть, щоб їх розуміли. Несуть світу загибель і стануть останньою його межею». XXX ст. до н. е.: «Ця молодь деградована до глибини душі. Молоді люди злочинні і недолугі. Ніколи вони не будуть схожими на молодь минулих часів. Молоде покоління сьогодення не зуміє зберегти нашу культуру». XX ст. до н. е.: «Наш світ досягнув критичної стадії. Діти більше не слухають своїх батьків. Мабуть, кінець світу вже не дуже далеко» [10, с. 16, 18, 19]. XXI століття: не щось подібне, а таки ідентичне витає у ноосфері планети. Можливо, однією із причин вічних непорозумінь є зневага старшого покоління до досвіду і потреб нового покоління. Варто зробити й інші висновки: причиною кінця світу буде не молодь! Катастрофічно велика дистанція між поколіннями спровокована відсутністю доброзичливої посмішки, котра, як загальновідомо, скорочує будь-які відстані між цивілізованими елітарними особистостями і символізує всесвітньо-земну Радість. Наш сучасник А. Джексон шостим секретом Справжнього Щастя назвав почуття гумору і силу сміху [3, с. 101-111].

Таким чином, **актуальність теми** зумовлена ігноруванням сучасною людиною принципів, законів фізіології та філософії сміху, що спричиняє появу в соціумі деструктивно-хворобливих тенденцій та концепцій (песимізму, нігілізму, параної, суїциду тощо). **Мета** статті – визначити функції інтелектуально-естетичного сміху в процесі усвідомлення людиною сенсу життя і особистого щастя; проілюструвати модули смішного і комічного методом сміхоаналізу комічного міні-тексту (афористичних тез-сентенцій).

Сміхова культура як глибинний пласт загальнолюдської презентує творців Сміху як доброзичливих людей котрі, *наче послані на землю, щоб звеселяти інших* (за І. Нечуєм-Левицьким). На глибоке переконання філософів, психологів, соціологів, лінгвістів та науковців інших сфер, *здорове почуття гумору та щирий сміх* щодо прикостей земного буття є найбільш ефективними методами переборення стресових, кризових ситуацій, нейтралізації болісних афектів та створення нашого щастя. Зокрема І. Кант, А. Шопенгауер, Дж. Сьолі, Г. Спенсер, А. Бергсон, О. Лук, А. Джексон та ін. констатують, що *сміх*, незважаючи на свою другорядність щодо відчуття щастя, *торує шлях до щастя*.

Численні експерименти встановлюють факт виділення у результаті *сміхової реакції* в людському організмі *ендорфінів*, які й зумовлюють *стан ейфорії*. Парадоксально, але сміх визнають найкращими ліками жителі різних континентів 3000 років поспіль! **Сміх – вічний цілитель**, власне, людина як єдиний володар цього феномену повинна усвідомити істину: «Те, що ви знаходите у житті, залежить від того, що ви шукаєте в ньому. Якщо ви шукаєте магію, ваше життя буде магічним, якщо ви шукаєте страждання, ваше життя буде сповнене страждань, але якщо ви шукаєте сміху, ваше життя буде веселим і здоровим» [4, с. 86-88]. Таким чином, *магія сміху* полягає у налаштуванні психіки на мажорний лад, що є чинником виникнення веселого настрою та стану радісної душі і щасливого духу.

Досліджуючи окреслену проблему, ми акцентували увагу на народній концепції «щастя» та «безсмертя»: безсмертний той, хто є носієм та глашатаєм загальнолюдських ідеалів *Добра, Істини, Краси*. У народному світогляді національні герої уособлюють усі позитивні ментальні риси, зокрема й унікальне українське почуття гумору, що здавна волелюбною енергетикою викликало почуття подиву, захоплення та страху у ворогів-поневолювачів. Загальновідомо, що життя славетних особистостей гідне наслідування, оскільки насичене енергією Безсмертя. В. Татенко, визначаючи онтогенетичні визначення *вчинку*, стверджує: «Життя і подальший розвиток нових поколінь може живитися лише вчинковою енергією своїх попередників, їхньою вчинковою спрямованістю на подолання прірви між буттям і небуттям», «через вчинок до безсмертя» [11, с. 439].

Результати сміхоаналізу генезису життя і творчості славетних *коміків та дотепників* – Ч. Чапліна, В. Гюго, Дж. Крюса, О. Уайльда, Т. Шевченка, І. Нечуя-Левицького, А. Радивилівського, М. Йогансена, Остапа Вишні, О. Ковіньки, Ю. Вухналя, В. Чечвянського, Ю. Гедзя, І. Сенченка, Ю. Тимошенка, Ю. Березіна, П. Глазового, Є. Дударя та інших – дають підстави стверджувати, що усі вони мають веселу, радісну вдачу. Мабуть, таїна дотепного Слова стає більш зрозумілою, якщо зважити на ті оригінальні якості, що притаманні цим щасливим людям: інтерес, потреба, здібність і уміння цілеспрямовано наслідувати постулату Біблії: *веселе серце благотворне, як цілителство, а похмурий дух сушить кістки*. Найсумніший парадокс у тому, що їхнє «Я» найбільш страждало з приводу дисгармонійності людського роду. Ці блискучі дотепники приречені завжди бачити в амальгамі дзеркала своєї епохи абсурдно-криваві пороки та недолугість їхніх носіїв, діяння яких спричиняють виникнення соціально та планетарно небезпечних катаклізмів. Такого роду духовний апокаліпсис викликає у геніїв Сміху тривогу та розпач, оскільки, обдаровані Вселенським Розумом комічним талантом, відчують постійну потребу *іскрометним сміхом* руйнувати, знищувати *світове зло*, і натомість жартівливо-серйозно вибудовувати *Храм Добра* у мікрокосмі кожного землянина. У наукових та мистецьких гелотологічних дискурсах субстанція *Сміху* як *Всесвітнє Благо* має такі складники: істина, справедливість, добро, краса, гармонія, музика, ритм, проникливість та оригінальність розуму, радість та щастя існування, безсмертя душі та воскресіння духовної сутності *Homo sapiens* – *Homo ridens*¹.

Видатний філософ XX століття А. Бергсон риторично запитував у читача: *«Що означає сміх? Що приховують глибини смішного? Що спільного між гримасою блязня, грою слів, qui pro quo водевілю, сценою з витонченої комедії?»* [1, с. 14]. Відповіді на ці сакраментальні питання, які залишив нерозв'язаними Аристотель, український читач мав змогу знайти завдяки *перекладу* українською мовою (1994) фундаментальної праці А. Бергсона *«Сміх»* – своєрідного вступу до його філософії *«Матерія та пам'ять»*, *«Творча еволюція»*. Через 54 роки після виходу у світ оригіналу книги український перекладач *Євгенія Єременко* «запросила чужий розум у дім своєї мови». *«Розум, дух, дотепність* – наближеність цих трьох понять вимагає у перекладача, – зазначає автор вступного слова до видання *«Сміху»* К. Сігов, – значних зусиль, в той час як у оригіналі їм відповідає одне слово – *«esprit»* [1, с. 9]. Свого часу саме ця обставина, тобто неточний переклад, дала підстави опонентам А. Бергсона визначити його філософію як *«спіритуалізм»*. Тому погоджуємось із висновком, що *«гарний переклад надає класику висловитися ще раз»* [1]. Праці А. Бергсона, лауреата Нобелівської премії з літератури (1927), викликають інтерес у гелотологів та у широкого кола читачів, що свідчить про важливе місце сміху в системі загальнолюдських цінностей. В іронічному дискурсі О. Уайльда дотепно зіставляються інші генези вищезазначених понять: *«Наші бабусі фарбувалися для того, щоб здобути славу дотепних і блискучих співбесідниць: у ті часи «rouge»² і «esprit» вважалися нерозлучними. Сьогодні не так. Якщо жінці вдалося зробити так, що виглядає на десять років молодшою, ніж дочка, вона цим цілком задоволена. А дотепної бесіди від них не чекай»* [12, с. 43].

«Що означає втрата сміху?» – це сакраментальне питання висвітлюється у художніх світах Дж. Крюса та В. Гюго. Стверджуємо, що яскравими моделями нещасливих людей, які з різних причин втратили справжній сміх, є головні герої *«Проданого сміху»* та *«Людини, яка сміється»*.

Зокрема, Тім стає «агеластом», продавши дияволу свій «іскристий, загартований, як діамант, сміх-дзвіночок із кумедним «ік!» [7, с. 193]. Самотній хлопчик у комічному статусі «бідного багатія» з «маскою холоднокривності» на обличчі втратив прихильність друзів та відчуття радості. Подібні оксиморони цікаві в літературі, а не у реальному житті, тому досвід несміяння привів Тіма Талера до пристрасного бажання: *«Teach me Laughing, save my soul»³*. У довгождану мить (повернення свого давнього сміху) герой відчув осяяння духу і збагнув сокровенну таємницю, що *сміх – це щастя, і він вдруге народжувався як людина на світ* [7, с. 193-194]. Джеймс Крюс приводить читача до глобальних узагальнень: втрата сміху, сакральне-магічного дару, автоматично позбавляє людину найціннішого начала – *внутрішньої волі до життя*.

Трагізм долі Гуїнплена у тому, що хірург-варвар свавільно «навчив його сміятися вічно». Маючи шире серце, духовно багатий власник *«маски вічного сміху»* мріяв сміятися по-справжньому, тобто з виявом усієї гами внутрішніх почуттів на обличчі. Тракткування В. Гюго цієї проблеми спрямоване у витоки генезису сміху: солярні духовні потенції особистості Гуїнплена все ж таки уможлиблюють сакральне перетворення жахливої *«Maska ridens»⁴* на *«сонце сміху»*, оскільки *«сміх благородного походження, як і знання»* [2, с. 334, 362].

Таким чином, джерелами інтелектуально-емоційних, морально-естетичних потенцій *сміху-щастя* є дотепні думки фольклору, літератури, естради; філософські сентенції, життя славнозвісних людей. Наприклад, в особі дотепного і приємно дошкульного француза Франсуа де Ларошфуко *крилате слово* зафіксувало геніальну індивідуальність. Афоризми, звичайно, існували і до Ларошфуко, проте, на думку П. Таранова, *«...афоризм як факт, як велике «дещо», і як дійсно «Те, що» виник тільки у Ларошфуко»* [10, с. 375]. Л. Толстой зазначив те, що у книзі є всього одна єдина думка, що *себелюбство* є головним рушієм людських вчинків, проте ця думка презентується із стількох різних боків, що вона завжди нова і вражаюча, «від часів Відродження ніхто, окрім Ларошфуко, не зробив цього» [10, с. 376]. Безсумнівно, цікаво почути думку самого генія афоризму Ларошфуко: *«Таланти, якими Бог обдарував людей, так само розмаїті, як дерева... З цієї причини створювати афоризми, якщо не маєш до цього заняття хоч невеликого таланту, не менш сміхотворно, ніж сподіватися, що на грядці, де посаджена цибуля, виростуть тюльпани»* [8, с. 339]. Ларошфуко зізнавався, що жартує і сміється він дуже рідко, проте це не означає, що він не цінує *жарт*, або *витончений дотеп*, які відрізняють людей з *живим і блискучим розумом* [8, с. 277].

¹ Homo sapiens – Homo ridens – лат. – Людина розумна – Людина, яка сміється.

² Rouge – англ. – рум'яна.

³ Teach me Laughing, save my soul – англ. – Навчи мене сміятися, порятуй мою душу.

⁴ Maska ridens – лат. – маска сміху.

Незважаючи на те, що усі люблять афоризми, про їхню сутність говорять не часто, «не дуже піддаються вони дослідницькому аналізу» [10, с. 375]. Букви і звуки, констатує П. Таранов, роблять наше сприйняття візерунковим; афоризми з'являються у момент, коли *наш досвід і знання* проходять через ці візерунки сприйняття і демонструють *злиття*, проте за мистецьки задуманим *рецептом іншої людини*. Пропонуємо зробити *дослідницький аналіз – сміхоаналіз – тез-сентенцій* з метою пройти через «візерунки» свого сприйняття за стратегією і тактикою видатних мудреців-дотепників. У дослідженні «Універсальність гелотологічного методу в педагогічному дискурсі» ми пропонуємо вживати термін *сміхоаналіз* у двох значеннях. Зокрема акцент уваги було зміщено на сміховому аналізі структурних компонентів моделі «Я» – соціум» [6]. Предметом цього опусу є *сміхоаналіз комічного міні-тексту*. Сміховий аналіз є і своєрідним тренінгом для розвитку дотепності та гумору; передбачає етапи *розпізнавання* (встановлення подібності того, що сприймається з тим, що вже пізнано) і *розуміння* (встановлення нового, виявлення його смислу). Принципом художнього сприймання є *десимволізація*, важелями якої є фантазія та уява. Сміхологеми «гумор», «усмішка», «посмішка», «сміх», «насмішка», «сатира», «жарт», «весела вдача», «іронія», «дотепність» асоціюються з міфологемами, філософськими, психологічними, логічними категоріями. Їхня дифузія знаходить формальне вираження у синкретичному колі смислів: *від сміхологеми до філософеми*. Вістря сміхоаналізу тексту пропонуємо визначити таку цільову інтелектуально-емоційну установку: *почути «голос предків» (та їхній «прадавній сміх»), «голос сучасників» (та актуальний сміх) у своєму естві, розпізнати мудрість багатолікого Сміху*.

Основними критеріями «*гарного тексту*» (за Г. Леммерманом) є: об'єктивність; ясність; образність; цілеспрямованість; концентрація уваги; різноманітне змістове наповнення; лаконізм; гумор і його різновиди (дотеп, іронія). *Комічний міні-текст* відповідає цим критеріям, зокрема, наступні *афористичні тези-сентенції* можуть бути і предметом сміхоаналізу, сміхотерапії, ораторської промови, філософської бесіди, публічного виступу. Сміхоаналіз проілюстровано матеріалами із значної кількості літературних, філософських та енциклопедичних джерел [5; 9].

Українці обдаровані незрівнянним гумором (Белінський). Гострі алмази мудрого і злого гумору виблискують у самому характері нашого мирного, вільнолюбного народу. Жарт, гострий сміх або несамовитий регіт не раз убивали ворога наповал (Льченко). Гумор – це зрештою розум (Ренар). Гумор – це рятувальний круг на хвилях життя (Раабе). Гумор – ось той завойовник, який завжди найсміливіше, найдерзновенніше за інших приходив у сферу воістину людського (Манн). Гумор – це серйозність, яка приховується за жартом (Вейс). Гумор – це талант мимовільно приходив у приємний стан духу (Кант). Гумор і поезія – це золоті ворота до чесного, благородного, прекрасного (Шопенгауер). Справжній секрет щастя – у пошукові краси (Уайльд). Гумор – найкоротша стежка до серця людини. Тому що пісня і гумор – найживучіші елементи в генетичному коді нації (Дудар). З посміху люди бувають! Дотепні думки житимуть віки! (українська мудрість). Жарт є послаблення напруги, оскільки він відпочинок (Аристотель). Жарт більш вдало і краще визначає важливі речі, ніж серйозне і глибоке вивчення (Гораций). Невміння жарт розуміти – риса дурня (Закані). Іронія – то блискавка ума, котра освітить всі глибини смыслу (Костенко). Іронія – вічний супутник нашого віку, котрий змушує нас дивитися на самих себе в збільшуваче дзеркало й говорити, писати та думати за Цезаря, Сократа і всіх інших, котрих робить рівними смерть і вічність (Мушкетер). Життя – це і усмішка, і сльози ці солоні // І кров, і барикади, і музика Бізе (Костенко). Яке це диво людська усмішка... З усього живого тільки людині природа дала цей дар – сміятися (Гончар). Сміх – це здоров'я (українська мудрість). Людина відрізняється від інших створінь здатністю сміятися (Аддісон). Сміх – це фізіологія розуму (Гонкур). Ловіть контрасти – і буде сміх! (Остап Вишня). Думаю, отже, сміюся (Полос). Смійся, і я скажу тобі, хто ти є (Ларні). Ні в чому не пізнається так характер людини, як в тім, над чим вона сміється (Гете). У людях смішні не стільки ті якості, якими вони володіють, скільки ті, на які вони претендують (Ларошфуко). Сміх – це сонце: воно проганяє зиму з людського обличчя (Гюго). Сміх – геній спілкування (Карасєв). Якщо ти усміхнешся світові, він відповість посмішкою (Райніс). Весела вдача – ясна погода душі (Смайлс). Хто сміється, той все пробачає (Жуковський). Не можна по-справжньому полюбити людину, з якою ніколи не смієшся (Реп-плаєр). Сміх – це теж меч в руках людства проти тиранії (Капра). Та Аглая, котрої надземна краса // Звеселяє людей і самі небеса... // Та ідких її слів і шпаркого ума // Всі боялися, навіть цариця сама (Франко). Якщо сила сміху настільки велика, що її бояться, значить, її не варто витратити даремно (Гоголь). Найвеселіший сміх – це сміятися над тими, хто сміється над тобою (Ключевський). Скажи мені, над чим сміється народ, і я скажу тобі, за що він готовий пролити кров (Лец). Навчитися законам життя – значить отримати цілий ряд принижень. Єдиний вихід – сміятися над собою разом із роззявами (Шоу). На старих фотографіях всі молоді // На старих фотографіях мертві сміються (Костенко). У веселий час і смерть не страшна (українська мудрість). За миттю миль – і життя промчить. Нехай веселощами ця мить засяє (Хайям). У дім, де сміються, приходить щастя (японське прислів'я).

У висновках *сміхоаналізу* афористичних тез-сентенцій унаочнюється підсумок висловленого як результат інтерпретації та саморефлексії структурних компонентів: *безсмертя* – це щасливе славне життя; *шляхами* до щастя і у безсмертя є самопізнання, самореалізація згідно із законами Гармонії, збереження та оновлення традицій; *безсмертна Душа* – радісна та сонячна; *воскресіння Духу* – це прагнення нащадків наслідувати вчинок прекрасного Сміху Добротворця, тобто благоносний шлях життєрадісної, оптимістичної Людини. *Самоіронія і сміхотворення* є ознаками вищого ступеня досконалості та гармонійної сутності Мудреця. Можливо, сенс людського існування висловлено в індійській мудрості: *Коли ти з'явився на світ, ти плакав, а навколо тебе всі раділи; зроби так, щоб, коли ти будеш залишати світ, всі плакали, а ти один посміхався*.

Не можемо не погодитися з міркуваннями А. Шопенгауера про сутність людини: «Зумовлена здоров'ям і щасливою організацією, спокійна та весела вдача, ясний, живий, проникливий розум, що правильно схоплює, помірна воля, що дає чисту совість, – ось ті переваги, які не здатний замінити ніякий ранг, ніяке багатство» [13, с. 194]. Симптоматично, що феномен сміхової культури особистості зумовлений інтегративною сутністю, оскільки

морально-етична, естетична, фізіологічна, логічна, психологічна, філософська, аксіологічна, гелотологічна категорія «сміх» синкретизується у асоціативно-емоційному полі з метакатегорією «щастя». Цілком очевидно, що ядром цього поля є «життя», а отже, *Людина*.

Таким чином, ланцюжок філософем *сміх – Людина – щастя* заповнює увесь простір філософської думки в аспекті проблеми формування національної та загальнолюдської структури цінностей та функціонального простору ментальності. Перспективу досліджень бачимо у розробці методики «салонної бесіди», об'єктом якої є відтворююча і продуктивна дотепність співучасників-сміхотворців.

Література:

1. Бергсон А. Сміх. Нарис про значення комічного / А. Бергсон. – Львів : Д. Л., 1994. – 169 с.
2. Гюго В. Человек, который смеется / В. Гюго. – Кишинев : Советикэ, 1954. – 725 с.
3. Джексон А. Десять секретов Счастья / пер. с англ. / А. Джексон. – К. : София, 2002. – 160 с.
4. Джексон А. Десять секретов Здоровья / пер. с англ. / А. Джексон. – К. : София, 2002. – 144 с.
5. Душенко К. Большая книга афоризмов / изд. 7-е исправленное / К. Душенко. – М. : Изд-во Эксмо, 2003. – 1056 с.
6. Коваль Т. Універсальність гелотологічного методу в педагогічному дискурсі / Т. Коваль // Наукові записки. Серія «Філологічна». – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія». Вип. 19. – 2011. – С. 39-47.
7. Крюс Дж. Тім Талер, або Проданий сміх. Роман / для середн. шкіль. віку / переклад з німецької Ю. А. Лесняка / Дж. Крюс. – К. : Веселка, 1979. – 205 с.
8. Ларошфуко Ф. Мемуары. Максимумы и моральные размышления: сборник / пер. с фр. ; худ. обл. М. В. Драко / Ф. Ларошфуко. – Минск : ООО Попурри, 1999. – 416 с.
9. Остроумие мира: Энциклопедия / автор-сост. В. Артемов. – М: ОЛМА-ПРЕСС, 2002. – 398 с.
10. Таранов П. Энциклопедия высокого ума / П. Таранов. – М. : ООО «Фирма «Издательство АСТ», 2000. – 592 с., ил. – (Звезды мировой философии).
11. Татенко В. Онтогенетичні визначення вчинку / В. Татенко // Основи психології: підручник / за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. – 4-те вид., стереотип. – К. : Либідь, 1999. – С. 424-444.
12. Шопенгауэр А. Избранные произведения / сост., авт. вступ. ст. и примеч. И. С. Нарский. / А. Шопенгауэр. – М. : Просвещение, 1992. – 479 с.